

Spekuláció vagy alkotó gondolkodás?

Az emberek közötti gondolat-transzfúzió egyik alapvető feltétele az, hogy a fogalmaknak megközelítően azonos tartalmuk legyen a közlő és felfogó tudatban. Különösképpen fontos ez a filozófiai eszmék továbbításakor. Vannak évszázadok során ki-jegecesedett fogalmaink, amelyeket többé vagy kevésbé azonos értelemben használnak még az egymásra dühödten fenekedő filozófusok is. (Hiszen *érteniük* kell egymást, ha nem is *értenek egyet*.) A bölcsellettörténetben ilyen megközelítően egyöntetűen használt fogalom a *spekuláció* is.

S íme, megjelent a *Korunkban* egy filozófiai eszmefuttatás a spekulációról* (*A dialógus jegyében* rovat vitára bocsátja), amely „szakít a múlttal”, s mit sem törődve azzal, hogy a filozófiai gondolkodásban milyen tartalmat fedett és fed a spekuláció fogalma, zavarba hozza a bölcsélet kategóriarendszerében magát jár-tasnak hitt olvasót.

De mit is mondanak a filozófia „kompetensei” a spekulációról? Csak ötlet-szerűen soroljunk fel néhány megállapítást. Descartes: „Sokkal több igazságot talállok az embereknek saját ügyeikre vonatkozó, rájuk nézve fontos okoskodásaiban, amelyekben a tévedés nagyon hamar megbosszulja magát, mint azokban, amelyeket holmi tudós kieszel (*fait... des speculation*) dolgozószobájában, oly dolgokról elmélkedve, amelyeknek nincs semmi foganatjuk, s melyek reá nézve is legfőlebb azzal a következménnyel járnak, hogy mennél távolabb esnek a józan észjárástól, annál több ész s mesterség kellett hozzá, hogy valószínűvé tehesse őket” (*Értekezés... 1906. 17*). Kant: „Elméleti ismeret *spekulatív*, ha olyan tárgyra vagy tárgyról való oly fogalmakra vonatkozik, melyhez semmi tapasztalatban nem juthatni” (*A tiszta ész kritikája. 1913. 407*). Lenin Feuerbachot olvasva megjegyezte magának a német materialista következő megállapítását: „Az úgynevezett spekulatív filozófusok... azok a filozófusok, akik nem a fogalmakat igazítják a dolgokhoz, hanem ellenkezőleg, a dolgokat idomítják fogalmaikhoz.” S hozzátette: „vö. Marxszal és Engelsszel” (*Filozófiai füzetek. 1954. 44*). Ugyanis a marxizmus megteremtői hasonlóképpen vélekedtek a spekulációról. Közösen írt munkájukban — *A szent családban* — például megállapítják, hogy „Hegel a *spekulatív* ábrázoláson belül nagyon gyakran *valóságos*, magát a *dolgot* megragadó ábrázolást nyújt. Ez a spekulatív kifejtésen *belüli* valóságos kifejtés arra csábítja az olvasót, hogy a spekulatív kifejtést valóságosnak, a valóságos kifejtést spekulatívnak tartsa” (*Művei 2. 1958. 60*). Ugyanakkor egy *tisztán* — tehát minden *valóságos* tartalmat nélkülöző — spekulatív gondolkodóról megjegyzi, hogy „nála a spekulatív konstrukció minden zavaró járulék, minden kétértelmű burkolat nélkül, pucér szépségben tárul a szem elé”, s megmutatkozik az is, hogyan teremt meg a spekuláció látszólag szabadon *önmagából a priori* a tárgyát. S végül idézzünk egy újabb keletű művet, a *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* (1960) a „spekuláció” címszót így határozza meg: „Gondolat, amelynek nincs más célja, mint a megértés vagy magyarázat azzal a gondolattal ellentétben, amely a tevékenység esz-

* Bretter György — Rácz Győző: *Termékeny spekuláció. Korunk, 1968, 3.*

köze és a gyakorlat felé tendál (legyen az közhasznú gyakorlat vagy erkölcsi értelemben vett gyakorlat)“ (1019).

E kis filozófiatörténeti szemelgetés arra enged következtetni, hogy a különböző korokban elhangzott s egymástól merőben eltérő filozófiai nézeteket vallók véleménye nagyjából azonos: spekuláción általában — a gyakorlattal, tapasztalattal kapcsolatban álló, valóságos tartalommal rendelkező elmetevékenységgel szemben — a tapasztalattól és gyakorlattól elszakadt (nemcsak eltávolodott!), a gondolkodás tárgyától önmagát függetlenítő, sőt végső fokon a gondolkodás tárgyát kieszelő, nem valóságos gondolatokat és gondolat kifejtést értik.

Milyen „spekulációt“ vesznek védelmükbe ezzel szemben a *Korunk*-cikk írói, mit sörölnak a spekuláció tartalmába? Véleményem szerint olyan gondolati műveleteket, amelyek az *alkotó gondolkodást*, nem pedig a *spekulatív gondolkodást* jellemzik. Érzésem szerint a spekuláció fogalomkörének meg nem engedett kiszélesítéséről van itt szó.

Vegyük csak szemügyre azokat a tényezőket, amelyek a szerzők elképzelésében a *spekulatív* eljárásokat jellemzik, s amelyeket a meghonosodott filozófiai fogalomhasználatban általában nem szoktak spekulációnak nevezni. A tényekre építő elvonatkoztatással szemben — amely nem spekulatív — az előzetes absztrahálásban kimunkált fogalmakkal való további absztrahálási művelet eredményeivel „építő“ gondolkodás — a szerzők szerint — spekuláció. De hiszen ez általánosan jellemzi az elvont gondolkodást, s így bármilyen fogalomtól (első absztrakció eredménye) az új fogalomig vezető út spekulatív. Ezzel el is mosódott a határvonal a spekuláció és az alkotó gondolkodás között. (Jellemző, hogy a tanulmányírók, bár a címben csupán *termékenynek* jelölik meg a spekulációt, valójában a szövegben az *alkotó spekulációról* írnak.)

A világ anyagi egységének a gondolata ebben a konstellációban a „téves spekulációk egész során át válhatott csak érvényes szintézist jelentő spekulációvá“. Vagyis a *gondolati szintézist* — ami az alkotó gondolkodás tartozéka — ugyan-csak a spekuláció aklába terelik. Ismét határsávok homályosodnak el a valóban spekulatív úton kidolgozott ókori egység-teóriák és a tudományok eredményeire épülő szintézis között. Történik ez azért, mert a részről az egészre való átmenetet — amelyet a gondolkodás egyik nem feltétlenül spekulatív eljárása, az *általánosítás* biztosít — nem kevésbé a spekuláció fogalomkörébe győmőszölik. Ezzel aztán végleg eltűnik minden válaszfal spekulatív és nem spekulatív filozófia között, hiszen a kipróbált vagy nem kipróbált fogalmak felhasználása a filozófiai általánosítás érdekében *minden* filozófiát jellemez.

Az alkotó gondolkodás egyik büszkeségét, az extrapolálást, a mélységében alaposan megismert részizgagság érvényének megengedett kiterjesztését az egészre szintén a spekuláció bélyegével látják el. Ugyanerre a sorsra jut a jelenségek valóságos környezetükből történő kiemelése a gondolatban. Marx, amikor az áru és pénz önmozgását vizsgálja, „spekulatív“ úton jár, mert az elemzés „egy feltételezett általánosság viszonyítási rendszerében megy végbe“. Holott itt is az alkotó gondolkodás tipikus eljárásával találkozunk, ugyanis gondolati úton, elvonatkoztatással meg lehet tisztítani a jelenségeket, eltávolítva bizonyos „szennyező“ elemeket, s ezután a maguk tisztaságában lehet szemlélni őket. Ha ez spekuláció, akkor minden megismerés az, akkor valóban nincs külön spekulatív ráció és megismerő ráció, hiszen a racionális megismerés minden mozzanata a spekuláció honpolgárságával rendelkezik.

Engels mondotta egy alkalommal, hogy ha a cipőkefét az emlősök osztályába soroljuk, attól még nem fognak tejmirigyei nőni. Az újat teremtő ráció sem fogja a spekuláció ördögarcát magára ölteni azzal, hogy a spekuláció fogalomkörébe sorolják. Úgy hiszem, a szerzők ezen az úton járnak, persze azért, hogy erről az ördögarcról aztán eltüntessék a szarvakat, a kiöltött nyelvet, mondván: nem is olyan fekete az ördög, mint amilyennek lefestik. Persze, hogy nem, hiszen valójában nem is ördög.

Természetesen senkit sem lehet arra kötelezni, hogy a többé vagy kevésbé meghonosodott fogalmak jelölésén ne változtasson vagy ne használja több értelemben őket. A *metafizika* például *fizikán túlit* is és *antidialektikát* is jelent, s ez senkit sem zavar. A fogalmak fejlődésének egyik feltétele a régi értelemben meghaladása.

Kérdés azonban: szükség van-e a spekuláció gyökeret vert tartalmának feladására s arra, hogy visszatérjünk rég feladott értelmére? (A *spekulatív* eredetileg valóban az *elméleti* értelmében volt használatos és főleg filozófián kívül ma is kaphat ilyen tartalmat.) S ami lényeges: milyen áron történik ez? Véleményem szerint erre nincs szükség, „nem éri meg”, mert az ára borsos: megnehezíti a steril spekuláció és az alkotó „spekuláció” közötti megkülönböztetést, felforgatja a racionális megismerés különböző eljárásait jelölő egész fogalomrendszert, félreértésekre adhat alkalmat azzal, hogy a spekuláció fogalmának túl tág használata az alkotó gondolkodás funkcióival kérédik.

Hagyjuk el a szerzők egész levezetéséből a keretet — azt, hogy a *spekulációt* akarják rehabilitálni —, fogjuk fel a spekuláció fogalmába sorolt és általuk vizsgált jegyeket a termékeny *antispekulatív* gondolkodás jellemzőiként, s megtaláljuk ebben az írásban az *alkotó ráció* (rehabilitálásra egyáltalán nem szoruló) vonásainak remek elemzését.

Úgy vélem, a szerzők csakis becsülendő szándéka így sokkal inkább realizálódik. Azt a „főként indulati töltésű” spekuláció-ellenességet ugyanis, amely a közléspolitikára is kihat, valóban felül kell vizsgálni. De — szerintem — ezt nem a spekuláció rehabilitálásával kell elvégezni. Hanem inkább azt kellene fontolóra venni, vajon a „spekuláció-ellenesek” nem terjesztik-e ki túlságosan a spekuláció fogalmát, s pusztán csak az elvont gondolkodástól való idegenkedés miatt, érzelmi alapon nem nevezik-e spekulatívnak a valójában nem spekulatív elmélkedéseket. Talán inkább a spekulációtól kellene visszahódítani azokat az alkotó gondolkodástól eltulajdonított területeket, amelyek valójában sohasem tartoztak hozzá, nem pedig ezeket a területeket mint a spekuláció fennhatósága alatt állókat vélt jogaikba visszahelyezni.

Balázs Sándor

Új sorozat – régi koloncok

II. sorozat — olvasható a *Munkásélet* címe alatt. Nézegetem a lapot, böngészem cikkeit, s igyekszem meglelni a második, új sorozat ismertető jegyeit.

Néhány nyomban szembeötlük. Sok a szép, művészi felvétel az újságban, művelődési rovata gazdagabb, színesebb, némileg bővült a munkatársak gárdája: időnkint tanárok, tudósok, orvosok, írók elmélkedését, színes írásait, szakcikkét tanulmányozhatjuk. Elevenebb a sportrovata is, gyakran közöl egyéni hangvétellű, rövid megjegyzéseket, külpolitikai oldalát érdekes kishírek, tömör, lényegretapintó kommentárok jellemzik. A keresztrejtvények vagy az olyan rovatok is, mint például a *Láttuk-hallottuk*, vagy az *Orvosi tanácsadó*, arra vallanak, hogy a lap szerkesztősége igyekszik újat, érdekesebbet nyújtani a régi sorozathoz képest.

Aki azonban rászánja magát és elolvass jó néhány cikket, átnézi több hónap lapszámait, az bizony törheti a fejét, hogy eldöntse, mennyiben új ez a második sorozat, és az első, felületes benyomáson túl mi az, ami lényegretörően, mélyrehatóan újat jelentene?

Nehéz erre válaszolni.

A *Munkásélet* ugyanis szakszervezeti újság, s mint ilyennek, sajátosak a feladatai, arcéle döntő módon elüt a többi lapétól. Ez nem is vitás. Kérdés azonban az, hogy a sajátosság, az eltérés miben nyilvánuljon meg? Hogyan lássa el a lap különleges feladatait? És hogyan egyeztesse ezeket a tennivalókat a minden újságra érvényes elvekkel, kötelességekkel?

Hagyjuk azonban a kérdéseket, elemezzük végre magát az újságot.

A kommunista sajtónak, de azon belül is a munkásújságoknak, szakszervezeti lapoknak jellemző, nemes hagyományuk volt, hogy a szó szoros értelmében a dolgozók írták. Ezekben a lapokban sűrűn jelentek meg a levelezők, önkéntes helyi tudósítók, egyszerű emberek kisebb-nagyobb írásai.

Mit tudnak erről a hagyományról a *Munkásélet* szerkesztői? Úgy tetszik, nem sokat. Mert a lapban lámpással kell keresni a dolgozók leveleit. Néha heteken át egyet sem lelni.

Fölöttébb meggondolkoztató jel. Kérdések tömegét veti fel: kik olvassák a lapot, milyen a szerkesztők és az olvasók kapcsolata? Milyen hatást váltanak ki a megjelent cikkek a dolgozók körében? Hogyan reagálnak az olvasók a lapban felvetett kérdésekre?

Akár előlről, akár hátulról kezdjük tanulmányozni az újságot, nem kapunk választ ezekre a kérdésekre. Legfennebb felfigyelünk egy, az előbbivel rokonjelenségre: a lapban nem olvashatunk vitaindító írásokat, sem válaszokból, hozzászólásokból, kiegészítésekéből kikerekedő eszmecsereket. Mindezek után pedig jogos gyanú támad az emberben: úgy lehet, nem az a baj, hogy a lap szerkesztői nem ismerik a munkássajtó régi hagyományait, hanem inkább arról van szó, hogy a munkások nem ismerik az újságot.

Érdemes ezen elgondolkozni.

A lap szerkesztősége azonban — a jelek szerint — nem sokat törődik ilyesmivel. Legalábbis erre vall a cikkek megírásának módja, a hangvétel, az egyes oldalak megszerkesztése, „tördelése“, végső fokon az írások egészének „összeállítás“a. Mert a riportok, tudósítások, vezércikkek, véleménycikkek, jegyzetek java úgy készül, hogy nem az olvasók széles tömegéhez szól, hanem... nos, azt már nehéz volna eldönteni, hogy kihez, csak annyit állapítsunk meg, hogy többségük száraz, fantáziátlanul megírt cikk, inkább illenének valamely vállalat termelési értekezletének beszámolójába, semmint egy központi lapba.

Ez azonban súlyos megállapítás, ezt igazolni, indokolni kell ugyebár? Sorakozzanak hát a példák.

Az 1968. március elsejei számban, a marosvásárhelyi műtrágyagyárat ismertető cikkben ezt olvashatjuk: „...megfigyelték, hogy a salétromos gáz-turbókompresszorok nem kielégítő teljesítménye csökkenti az ammóniumnitrát-termelést. Sok kutatás, tudományosan megalapozott számítás alapján a mérnök azt a következtetést vonta le, hogy ezentúl ne a turbókompresszorok szolgáltatassák az oxidáláshoz szükséges levegő-többletet, ehelyett használják fel a légszeparáló berendezés sűrített levegőjének a fölöslegét.“ Egy vegyész mérnöknek talán mondanak valamit e sorok, de mit mondanak az olvasók sokaságának? És mennyire teszik hasznosabbá, népszerűbbé a lapot?

Az április 12-én megjelent *A megtalált láncszem* című írásban található a következő mondatok: „Más megoldást kellett keresnünk s végre pár héttel ezelőtt megtaláltuk azt a láncszemet, amely lehetővé teszi, hogy folytassuk és állandósítsuk az akciót, s ilyenképpen szervezett formában hasznosítsuk eddig szerzett tapasztalatainkat. Arról van szó, hogy a volt Munkaszervezési osztályt nagyjából felszámoltuk, (csupán egy kislétszámú alkalmazott maradt, akik ezentúl a bérezési kérdésekkel foglalkoznak), s helyette új szolgálatot, a Termelés- és munkaszervezési osztályt létesítettük.“ Horribile dictu! Megszüntették a Munkaszervezési osztályt és helyette a Termelés- és munkaszervezési osztályt létesítették! Ez aztán a felfedezés! Ez hát az a titokzatos, elvesztett, sokat keresett, de most megtalált láncszem. Ami azonban — tréfán innen és túl — lehet, hogy az üzemben hasznos, bevált átszervezés, ilyen találásban azonban kissé nevesítéses.

Ne folytassuk a sorolást, ennyiből is kiderül, mi az idézett írások közös jellemzője: szerzőik sok emberrel beszélgetnek az üzemben, gondosan feljegyeznek mindent, tömött tarisznyával térnek haza, de aztán nem tudnak mit kezdeni anyagukkal. Igénytelenül megírt jelentéseket tesznek közzé, olyan írásokat, amelyekben hemzseg a sok adat, szakkifejezés, szakmai leírás, de amelyekben nyoma sincs az újságírói leleménynek, a tollforgatás sok-sok fogásának, az általánosításra, mélyenlátásra törekvésnek. Emiatt az ilyenfajta cikkek szürkéek, unalmasak és legfennebb a szóban forgó üzem dolgozóinak mondanának valamit, azok viszont a termelési gyűléseken elhangzott ismertetések alapján sokkal többet tudnak már e problémákról. Mire jók hát az ilyen írások? Nem bocsátkozunk hosszabb fejtegetésbe, csupán megjegyezzük, hogy az effajta üzemi riportok ideje rég lejárt. Ma már sokkal inkább az általánosan értékesíthető tapasztalatokról írunk, figyelmünk központjába a dolgozó embert állítjuk, műszaki és közgazdasági részleket helyett többet írunk a szociológiai, pszichológiai környezetről, a munkások közérzetéről, általános műveltségéről, szakmai képzettségéről, erkölcsi „hozzaállásáról“.

Ilyesmiről viszont alig-alig olvashatunk a *Munkásélet*ben. Ha csupán e lap nyomán tájékozódnánk az üzemi munkásság élete felől, akkor úgy tűnhetne, hogy szinte kizárólag a termelés kérdései érdeklik a dolgozókat, bizonyos mértékben még a műkedvelés, a film, sport, itt-ott pedig a klubélet. Más semmi. Mert vajmi keveset tudunk meg az ipari dolgozók erkölcsi életéről, fogalmat sem alkothatunk arról, hogy családi gondjaik vannak-e, hogy milyen a férfiak és nők, öregek és fiatalok, a szakképzett és segédmunkások kapcsolata avagy a gyárvezetők és az alkalmazottak többségének viszonya. Arról is csak hozzávetőleges képet alkothatunk, milyen a dolgozók szabadidő-gazdálkodása, hogy művelődésre, testedzésre, hobbykra fordítják-e idejük java részét, vagy a kocsmában üldögélnék. Azt sem igen tudjuk, hogy például a nők hogyan öltözködnek, mit főznek, általában miként birkóznak meg a második műszak vagy a gyermeknevelés gondjaival. Nem, mert a lap a munkahelyen kívül legfennebb csak a művelődési házba és a labdarúgó pályára kíséri el a munkásokat, otthonukba nem pillant be, társasági életükkel keveset törődik, lelkivilágukat figyelmen kívül hagyja.

Épp ebben az egysíkú látásmódban nyilvánul meg leginkább a lap korszerűtlensége. Hiszen a tudományos-műszaki fejlődés azt bizonyítja, hogy a termelés rendkívül bonyolult, sok tényezőtől függ, s azok között az alanyi, emberi feltételek éppoly fontosak, mint a tárgyi tényezők. E felismerés nyomán alkalmaznak ma már a fejlett ipari államokban gyári lélekbúvárokat, szociológusokat, e felismerés alapján végeznek üzemi pszichológiai kísérleteket, konkrét szociológiai felméréseket, közvélemény-kutatásokat s a munka megszervezésében tekintetbe veszik a gépek működését és a közgazdasági számításokat éppúgy, mint a zajok vagy a műhelyfalak színének lélektani hatását.

Külön kell foglalkozni a *Munkásélet* nyelvezetével.

Hogy egy lap hatékonyasága, értéke mennyiben függ nyelvtől, azt nem szükséges bővebben magyarázni. Foglalkozzunk csupán a felelősség kérdésével, és arra mutassunk rá, hogy minél tekintélyesebb társadalmi szervezet áll egy újság mögött, annál fontosabb, tiszteletet ébresztőbb a hangja s annál nagyobb baj, ha ez a hang színtelen vagy fülsértő, botladozó vagy pallérozatlan.

Idézzünk néhány példát. Az 568-as szám vezető címe: *A lelkes, odaadó munka jutalma*.

A két héttel később megjelent számnak ez a vezércíme: *A lendületes, alkotó munka jutalma*. Ez a kis egyhangúság azonban nem a legnagyobb baj, csupán szépséghiba, kényelmességre, esetleg nyelvi fantáziatlanságra vall. Mit szóljunk azonban az alábbi mondatokhoz?

A Szászrégenben gyártott csónakokról így írnak: „Nagy hidrodinamikai ellenállásuk, formájuk praktikussá teszi őket a jeges vizeken való járásra is.“ Egy vezércikkben ilyesmit írnak: „...azokat a hiányosságokat, amelyek negatív kihatással vannak a vállalatok...“ Máshol: „...már több ilyen kiszállásuk volt Dánfalvára és Madarasra...“ A hargitai kaolinbányával kapcsolatban azt állítják, hogy a vezetőség a balesetek elhárítására „...számos intézkedést hozott“, a munkavédelmi szabályok megsértőivel szemben pedig több „fegyelmi büntetést hozott“. Egy székely favágót így beszéltek: „Ezek olyanok, hogy ritkaság, nemcsak itt, a szektorunkban híresek, hanem az egész IF-ben.“ Kommandón a riportter „rosszul menő vágterek“-kel találkozott.

A *Munkásélet*ből tehát megtudjuk, hogy a csónakok *járnak* a vizen, a vágterek *mennek*, a büntetéseket *hozzák*, úgyszintén az intézkedéseket is, a hiányosságok *kihatással vannak*, a költségeket fel lehet számolni, hogy azonban az IF micsoda, azt magunknak kell kitalálnunk. Talán — Ingatlan Forgalom, Intéstitul Pharmaceutic vagy legyünk jóindulatúak, és találjuk ki, hogy Intrepinderea Forestierá? Találgatások helyett azonban megjegyezzük, hogy a nyelvtannak szabályai vannak, amelyeket a tolforgatónak tudnia kell; kutyakötelessége. A magyar nyelvtan szerint pedig a hiányosságok hatnak és nem kihatással vannak, az emberek intézkednek és nem intézkedéseket hoznak, a műkedvelők kiszálltak Dánfalvára és nem kiszállásuk volt, a szektornak részleg a magyar megfelelője.

Ha pedig már a megfelelő szavakról van szó, mondjuk meg, hogy a lap szerkesztőinek e tekintetben nagyon sokat kell még tanulniok. És tudniok kell, hogy ami „elmegy“ a köznapi beszédben, azt nem illik írásban, — de különösen címben — használni. Márpedig a kassza, kantin és egyéb idegen szavak címben, képaláírásokban szerepelnek sűrűn. Más esetekben pedig az egyes vállalatok, gyárak nevének fordítása hibás. A temesvári Uzinele Mecanice így jelenik meg magyarul a

lapban: Mechanikai Üzemek. Holott a helyes fordítása ez: Fémipari Művek. A vágterek vezetőit következetesen „vágterkezelő”-nek írják, holott „kezelni” — a szó eredetéből következően — csupán gépet, szerszámot s egyéb kézzelfogható eszközt, tárgyat lehet, nem a több ezer hektár kiterjedésű vágtereket. A segesvári fajansz- és üvegyárat „fajansz és üvegkomplexum”-nak nevezik (kötőjel nélkül) holott a magyarban üzemeket — egyelőre — nem szokás komplexumoknak nevezni.

Nem egy esetben el is tekintenek a fordítástól, zsargonjuknak megfelelően nem „vesznek” fáradságot a fordításhoz. A fordítás mellőzéséből azután ilyen vegyesfelvágott-szerű mondatok születnek: „A csíkszeredai OCL Comerțul mintegy 100 egységének javarésze...”, és ilyen címek: *A marosvásárhelyi Műtrágya (ty-vel!) Kombinát, Rekordidő a tervezett paraméterek elérésében, Az Azomureșnál gyártott műtrágya nagyban szaporítja a terméshozamot.*

Az is jellemző, hogy egyes idegen szavakat, mint például a *kombinát, akció, navétázás, dinamikus, komplexum, kultúr, energia, kollektív*, gyakran használnak. Tévedést ne essék, nem helyezkedünk valami elavult purizmus álláspontjára (lám, purizmust irunk), nem küzdünk általában és mindig, minden idegen kifejezés ellen, de tiltakozunk akkor, amikor az idegen szavak használata már a hanyagság, felelőtlenység, a tudatlanság jele, a következménye pedig *nyelvrontás*. E tekintetben a *Munkásélet* vezet, méghozzá veretlenül. Nincs még egy hazai magyar nyelvű lapunk, amelynek a nyelvezete annyira kezdetleges, csiszolatlan, igénytelen és hibáktól terhes volna.

Jól tudjuk, a lapról rajzolt teljes kép nem volna ilyen „negatív kihatású”. Amint az elemzés elején rámutattunk, bizonyos javulás is tapasztalható. Ezúttal azonban főleg azokkal a súlyos hibákkal, bajokkal foglalkoztunk, amelyek sokat ártnak az újságnak, s amelyek orvoslása föltétlenül szükséges ahhoz, hogy ez a fontos küldetésű, jelentős újság sikeresen teljesítse nemes hivatását.

Herédi Gusztáv

Lelkiismeret és tudomány

Theodor Billroth jeles bécsi professzor a múlt század végén azt mondta: „Az a sebész, aki valaha megkísérli, hogy szívsebet varrjon össze, biztos lehet benne, hogy kollégáinak megbecsülését mindörökre eljátszotta.” Ennek ellenére két évvel Billroth halála után — 1896. szeptember 9-én — Ludwig Rehn elvégzi az első szívvarratot, s ezzel megnyitja a szívsebészet útját.

A szervátültetés, de különösen a szívatültetés etikai kérdéseit — véleményem szerint — ma is eltulozzák. Ezt teszi Holán Tibor is, aki *Szívatültetés és humanizmus* című cikkében (*Korunk*, 1968. 4) tiszteletre méltó lelkesedéssel, szívvel-lélekkel véd egy olyan álláspontot, amely — enyhén szólva — túlhaladott.

A szívatültetések valóban rendkívül felzaklatták mind az orvosi körök, mind a laikus tömegek hangulatát. Barnard doktor bátorságát, tudását dicsérték, csodálták szakértők és avatatlanok szerte a világon. Legalább annyit írtak, beszéltek róla, mint egy hollywoodi filmszínéről vagy egy híres futballistáról. Néhány nyugati lapban felháborodott tiltakozások és támadások is jelentek meg ellene. Mégis túlzásnak tartom azt az állítást, hogy a szívatültetések a közvéleményt és az orvostársadalmat két nagy táborra osztották volna; vagyis hogy „ki ellene, ki mellette”?

Az orvostudomány fejlődésében — a dolgok természeténél fogva — mindig volt és mindig lesz egy beteg, aki valamely műtétet először szenved el, és nyilván kell lennie egy orvosnak is, aki ezt a műtétet először végzi. Hogy ez a végtelenül hosszú sor hol, mikor és kivel kezdődött, azt nem tudjuk pontosan, de az bizonyos, hogy sohasem ér véget.

A modern sebészet története 1846-ban kezdődött, a narkózis felfedezésével, az első fájdalommentes operáció elvégzésével. „Mindaz, ami azelőtt volt, csupán éjszakaija a tudatlanságnak, a kinnak és a sötétségben való meddő tapogatózásnak” — mondja Bertrand Gosset.

A sebészet úttörői és mindazok, akik utánuk következtek, együttesen építették fel e tudomány ma már lenyűgöző épületét. Ez a folyamat nem volt viharoktól mentes: kétkedés, gyanakvás, sőt vádaskodás járt nyomában.

Mc. Dowell — az emberi hasüregbe való sikeres behatolás úttörőjét — nem a szennáció izgatta, hanem a gyógyítás vágya. Kortársait a XIX. század elején mégis megiepi, sőt megrendíti bátor cselekedete. Az ő korában egy ilyen operáció eredménye a sebész bátorságától, felelősségérzetétől és egyéni ítélőképességétől függött. Mc. Dowell — éppen rátermettsége révén — jóval megelőzte korát. Ma már senki sem kételkedik a műtét jogosságában.

Gustav Simon heidelbergi sebész 1869. augusztus 2-án elsőnek távolított el sikeresen emberi vesét. Cselekedete a gyilkossági kísérlet határán járó szennációként hatott. Ami ma már természetes, az akkoriban vakmerőségnek számított. Sokat vitatkoztak felette, kérdéses volt: hazárdjátékosnak és bűnözőnek bélyegezzék-e, vagy pedig viharos ünneplésben részesítsék. Akkoriban nem tudták, élethez-e tovább az ember, ha eltávolítják egyik veséjét. Simon professzor operációja — a viták és vádak ellenére is — az orvostudomány történetének egyik fontos, mégpedig igen fontos állomása. A vesesebészet születését jelezte.

A sort a végtelenségig lehetne folytatni. A példákat azonban csupán azért hoztam fel, hogy bizonyítsam: a szívatültetés kérdésében sem „a tudományos felelősségtudat áll szemben a felelőtlenséggel”, mint ahogy azt Holán Tibor állítja, hanem az orvosok azon törekvése jut kifejezésre, hogy meg akarják oldani a huszadik század emberének egyik legnagyobb problémáját. Eppen ezért, úgy gondolom, Barnard doktor kezdeményezése feltétlenül helyes és bátor volt, nem felelőtlen vagy vakmerő. Ez igaz még akkor is, ha nem valószínű, hogy az emberi szívatültetés lesz a kérdés megoldásának egyetlen módja. Hogy nem az lesz, azt könnyű előrelátni: a szívbetegség száma ugyanis többszöröse a számbajöhető donorok számának. Eppen ezért a kísérletek nemcsak ilyen irányban folynak, hanem műszív behelyezése, valamint állati szívatültetése is számításba jön. Valószínűleg egy napon majd ez utóbbira is megtalálják a megoldást, ma azonban még végtelenül bonyolult biológiai problémákba ütközik.

Helyesnek tartom Holán Tibor aggályát, amikor azért száll síkra, hogy csak szigorú orvosi kritika után kerüljön nyilvánosságra egy új eljárás vagy eredmény, nehogy hiú reményeket keltsen, melyeket a jövő esetleg nem tud igazolni. A szigorú orvosi kritika azonban nemcsak ezért indokolt, hanem azért is, hogy ez az operáció a sebészet kontárai számára hozzáférhetően maradjon.

De nézzük meg, hogy a valóban példátlan sajtókampány Barnard doktor rovására írható-e? Vajon ez a „publicitás” elkerülhető volt-e? Szerintem nem! Mert amennyiben a műtétet előre bejelentik — s valóban ezt tették — akkor a sajtót az ügyből kizárni a lehetetlenséggel határos. (Ezt mindenki elhiheti, aki valamit is tud a polgári sajtó műhelytitkaiból.) Ha viszont nem jelentették volna be, akkor súlyos etikai hibát követtek volna el.

De ha már az etikánál tartunk, nézzük meg az ember-kísérletek jogosságát. Claude Bernard, a jeles francia filológus, 1856-ban mondta: „Az orvosok naponta végeznek terápiás kísérleteket és a sebészek napról napra vivisekciókat végeznek betegeken. Lehet tehát kísérletezni emberen, de hol a határ? Jogunk és kötelességünk, hogy emberen kísérleteket végezzünk, ha ezzel megmenthetjük életét, meggyógyítjuk, vagy ha ebből bármilyen előnye származhat. Az orvosi és sebészi morál alapelve az, hogy emberen soha ne végezzünk olyan kísérletet, amely bármilyen csekély mértékben is kárára lehet.”

Bár az orvosi szakma saját maga alakította ki és tekintette önmagára érvényesnek szakmai és etikai kódexét, az embereken végzett kísérletekre vonatkozó jogszabályok megalkotása mégis sokáig váratott magára. A második világháború idején a koncentrációs táborokban kísérletezés címén elkövetett szörnyű tömeggyilkosságok érlelték meg az igényt az emberiség elvének megfelelő szabálytervezet kidolgozására. Az ENSZ tíz pontból álló tervezete kimondja, hogy bármiféle kísérletezéshez az egyén önkéntes beleegyezése szükséges, valamint hogy kísérleteket csak tudományosan képzett személyek folytathatnak. A vállalt kockázat pedig nem haladhatja meg az esetlegesen elérhető cél fontosságát. Emberen végrehajtott kísérletnél tehát elsőrendű fontosságú a beteg érdeke, mivel neki még a legtisztább szándékú, kizárólag gyógyításra irányuló kísérletknél is szüksége van törvényes védelemre. A beleegyezéssel és felvilágosítással kapcsolatosan azonban felmerül egy kérdés: laikus személyek megérthetik-e egy-egy kísérlet jelentőségét és kockázatát? A felelősség túlnyomó része nem feltétlenül a műtétet végző orvost terheli-e? A kérdésből következőleg az orvosnak is szüksége van arra, hogy tevékenységét

törvényileg biztosítsák, vagyis hogy ne kelljen felelősségre vonástól tartania, ha a szakma általánosan elismert szabályait követi. Az ENSZ tíz pontból álló tervezetét — kisebb-nagyobb módosításokkal — a legtöbb országban elfogadták. Hasonló elveket tartalmaz a helsinki nyilatkozat is. Itt volna tehát az ideje, hogy ezek az elvek és tervek kötelező erejű törvényes formát öltsenek.

A szívatültetés kérdéseit rendkívül bonyolultá teszi az, hogy egyszerre két emberről van szó. Holán Tibor felteszi a kérdést: „ott állhat-e az orvos, lesve a halál pillanatát? ... Hol van itt a humanizmus, az erkölcsi alap?” Vele együtt mások is félnek attól, nehogy az orvosok kísértést érezzenek arra, hogy idő előtt eltávolítsák a beteg valamelyik szervét. A megoldás ebben az esetben is lehetséges. A világ szaktekintélyei ezt egyöntetűen abban látják, hogy egy időben sohase legyen felelős ugyanaz az orvos vagy orvoscsoport a haldokló donorért és azért a betegért, akin a szervátültetést elvégzik. Így a donort kezelő orvos csak akkor fogja a betegét halottnak nyilvánítani, ha teljesen biztos efelől. Az átültető sebész mindaddig, amíg a halottá nyilvánítás nem történik meg, semmi olyant nem fog tenni, ami bármiképpen ártalmas lenne a donornak.

Külön tárgyalást érdemel, hiszen talán ez a vita lényege, hogy mikor tartunk valakit halottnak? Nem könnyű kérdés ez, mert a klinikai halál nem mindig azonos a biológiai halállal. Ebben a kérdésben az etikai problémák minden eddiginél erőteljesebben jelentkeznek. Holán Tibor több példát idéz annak bizonyítására, hogy a klinikai halál beállta után többen felgyógyultak. Az újraélesztés kérdésében a tudomány még nem mondta ki az utolsó szót. Az újraélesztés érdekében végzett bonyolult kezelést általában akkor kezdik meg, amikor legalábbis valamilyen halvány remény még van a beteg felépülésére. Elérkezhet azonban az az idő, amikor erre már semmi remény sem nyílik, s ekkor felvetődik a kérdés: etikus-e tovább folytatni a kezelést? Ellenpéldák sorát lehetne felsorakoztatni, amikor a szív tovább működik, a beteg azonban decerebrált marad. Ezt a kérdést tehát alaposan és lelkiismeretesen meg kell gondolni. Ez azonban nem tartozik azokra, akik szervátültetéssel foglalkoznak, s a sebész ez esetben is akkor jár el helyesen, ha a döntést kizárólag azokra bizza, akik a beteget kezelik.

Holán Tibor szerint a szervátültetés klinikai indikációi is nehéz kérdéseket vetnek fel, hiszen csakugyan nehéz bizonyítani azt, hogy a műtétbe belehalt betegek ma már amúgy sem élnek. Ilyen megfontolások alapján a legtöbb műtétről le kellene mondania a sebésznek. Miért operáljunk például tüdőt, hiszen igen súlyos tbcs-s folyamatok műtét nélkül is meggyógyulnak? A veseátültetés sem azért etikusabb, mert páros szervről van szó, s „az élet tovább folyik egy vesével is“, hanem azért, mivel ma már csaknem olyan jó eredményeket érnek el halott személyek veséjének átültetésével, mintha az élő donor felajánlotta szervet ültetik át.

Máskülönben az első veseátültetési kísérletek és szívbillentyűpótló műtétek is halállal végződtek, mégsem jutott eszébe senkinek tiltakozni ellenük, s ma már széles körben alkalmazott módszerek.

Van még egy pár vitatható megállapítás Holán Tibor cikkében. Többek között úgy véli, hogy előbbre kell helyezni a kutatócsoport munkáját egy zseniális kutatóénál. Következésképpen Barnardot zseniális kutatónak tartja, de tettét egyéni akciónak tünteti fel. Pedig Holán Tibor — úgy tűnik — figyelmesen tanulmányozta a Barnard professzor korszakalkotó kísérletéről szóló közleményeket, s felfigyelt arra, hogy azt is bejelentették: Barnard egy 30 tagú kutatócsoporttal dolgozik, valamint azt, hogy csoportjával együtt jelentős előtanulmányokat folytatott első kísérletéhez. Évek óta mindent figyelemmel kísért és elolvasott, amit az élő szervek átültetéséről irtak szerte a világon. Hogy a kollektíva nem minden tagja rendelkezett egyenlő döntési joggal, ez magától értetődő. Egyebekben a kollektív munkát mint módszert tartjuk előbbrevalónak, az eredményt akkor is értékeljük, ha egy ember érte el (Fleming egyedül fedezte fel a penicillint).

Vitatható az az állítás is, hogy: „a beteg érdekében érvelhetünk-e statisztikával vagy a túlélő napok számával?” Jelen esetben vajon nem a túlélő napok száma dönti-e el a legfontosabb problémát, nevezetesen, a szervezet immún-válaszának jelentkezését? A közeljövő minden bizonnyal meghozza az ezzel kapcsolatos eredményeket, s az immún-válasszal kapcsolatos sok homályos kérdés tisztázódhat.

Összegezve az elmondottakat: véleményem szerint a legfőbb feladat, hogy az orvosok a világ minden táján tanulmányozzák és használják fel Barnard doktor műtétének tapasztalatait. Ez egyáltalán nem zárja ki az alapos, a beható értékelés jogosultságát, a vizsgálás és a visszautasítás azonban mindenképpen indokolatlan.

Orbán János